

UDC 327.5(1-194.2)+(5-15)

GLOBAL UNCERTAINTY IN THE MIDDLE EAST: CHALLENGES FOR UKRAINE

B. Parakhonsky

DSc (Philosophy), Professor
National Institute for Strategic Studies
7-A, Pyrohova Str., Kyiv, 01054, Ukraine

G. Yavorska

DSc (Philology), Professor
National Institute for Strategic Studies
7-A, Pyrohova Str., Kyiv, 01054, Ukraine
galina.yavorska@gmail.com

The Middle East and North Africa (MENA) region is one of the most explosive in the world. In recent years, the crisis in the region, which consists of a territorially and culturally connected group of countries from the Maghreb to Pakistan and South Asia, has been growing steadily. The hybrid and proxy-warfare are becoming widespread, the number of participants in local conflicts is increasing, and war zones are being expanded, including operations on land, in the air, at sea, in cyberspace domains. The Covid-19 pandemic has become a new factor in strengthening existing and creating new threats.

The peculiarity of modern conflicts is their transition from the regional and local levels to the global one. To the traditional interethnic and religious conflicts are added new ones related to the struggle for regional leadership and the radicalization of fundamentalist Islamic currents. This trend is particularly dangerous for the region in question, and the risks of its implementation are growing.

The intervention of international powers (USA, EU countries, China, Russia, etc.), despite the declared stabilization intentions, in practice leads to further aggravation of the situation in the region. The build-up of Russian forces in the Black Sea has created a base for Russia's operations in the southern Mediterranean and the Middle East, as well as in the Balkans.

Ukraine is reachable for challenges and risks arising from the Middle East. In the context of the Russian occupation of Crimea and the protracted Russo-Ukrainian war (2014 – present), this factor is becoming particularly dangerous. There is a need to outline the key regional and global trends that operate in the MENA area. Semantic dimension of conflicts so as value systems collision are interpreted as factors of socio-political instability, which are equal in terms of the impact to political, military, economic factors.

Keywords: MENA, Middle East, hybrid warfare, regional instability, global risks, Russia's aggression

БЛИЗЬКИЙ СХІД ЯК ПРОСТІР ГЛОБАЛЬНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ: ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Б. О. Парахонський, Г. М. Яворська

Вступ. Близький Схід як простір формування глобальних загроз

Регіон Близького Сходу і Північної Африки (БСПА) протягом тривалого часу залишається одним з найбільш вибухонебезпечних у світі. За останні роки регіон, що

© 2020 B. Parakhonsky and G. Yavorska; Published by the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine on behalf of *The World of the Orient*. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

складається з територіально та культурно пов'язаної сукупності країн від Магрибу до Пакистану і Південної Азії¹, характеризується політичною, економічною, військовою нестабільністю. Негативні тенденції та процеси створюють загрози у сфері міжнародної безпеки, зачіпаючи інтереси більш ніж половини населення земної кулі.

У генезі людської цивілізації Близький Схід посідає особливе місце, будучи, поряд з індійським та китайським осередками, одним з основних центрів її зародження. *Близькосхідна цивілізаційна система* історично і генетично передувє сучасній її європейській моделі, з її коренів зростають осередки провідних світових релігій – системи християнського, іудейського та ісламського світосприйняття, які є спорідненими і досить близькі між собою. Більшість країн і народів світу вбачають у цивілізаціях БСПА генетичні початки своєї ідентичності та власної історії.

Країни регіону протягом тривалого історичного часу існували в умовах політичних та економічних взаємодій різного рівня й типів – у складі великих імперій або у вигляді систем держав, у відносній самоізоляції або активній експансії в сусідні простори. Історичні процеси в регіоні відбуваються під знаком протистояння потужних держав та їхніх комплексів, об'єднаних політичними або релігійними структурами солідарності.

У модерний період соціально-економічне і технологічне відставання народів імперії Османів від розвинених європейських держав, зумовлене архаїчними формами соціальної організації, створює передумови для експансії Заходу. Ці процеси посилюються з відкриттям величезних покладів вуглеводнів, вкрай потрібних енергетиці ХХ ст.

Розташований на перехресті трьох континентів, регіон має *стратегічне значення* як вузол світових транспортних комунікацій, контроль за якими історично був і залишається сферою зіткнення інтересів великих держав. Суецький канал відіграє істотну роль у сфері морської торгівлі, є важливою артерією, яка з'єднує Середземномор'я і країни Індійського океану. У регіоні зосереджено більшу частину всіх розвіданих світових запасів нафти. БСПА є серцевиною глобальної енергетичної безпеки, маючи на своїх теренах близько двох третин світових запасів нафти і третини покладів газу. Промислово розвинені країни Західної Європи та Далекого Сходу перебувають у значній залежності від постачання нафти з близькосхідних джерел².

З огляду на велику геостратегічну значущість регіону Близького Сходу у ньому перехрещуються інтереси США, Європи, КНР та РФ. Контроль за енергетичними ресурсами та шляхами їхнього постачання надає великим державам та країнам регіону суттєві геополітичні переваги. Боротьба між глобальними силами за економічний і політичний контроль за процесами в регіоні періодично загострюється, що істотно впливає на безпеку в регіоні й у світі.

Включення країн регіону у глобальну макроекономічну систему переважно відбувається через його функцію постачання енергоресурсів на світові ринки. Водночас у прогресивно налаштованих колах суспільств регіону зростає розуміння необхідності модернізації країн згідно з викликами часу та потребою виходу з пастки ресурсної економіки. *Спроби реформування* зіштовхуються, однак, із традиційними уявленнями населення про норми суспільного життя і поведінки, що зводить такі спроби нанівець або спричиняє тривалі міжусобиці в боротьбі за владу.

Населення низки близькосхідних країн зростає надзвичайно високими темпами, тоді як чисельність населення європейських країн залишається практично незмінним або зменшується³. *Демографічний дисбаланс* сприяє посиленню міграційних процесів з країн регіону до більш заможних держав. З другого боку, швидке зростання населення загострює в країнах БСПА проблему харчового забезпечення, яку важко самотійно вирішити у складних умовах регіону. Крім того, на виштовхування населення поза межі регіону впливають війни та локальні конфлікти.

Регіон Близького Сходу традиційно залишається найбільш нестійким з погляду військово-політичної нестабільності. У другій половині ХХ ст. головним осередком нестабільності, постійних конфліктів і війн було арабо-ізраїльське протистояння. Пізніше на перший план виходять війни в Перській затоці та вторгнення військ США в Ірак. Традиційно конфліктно-небезпечною залишається курдська проблема. Однак в останні роки зазначені зони нестабільності поступаються значенням новим типам війн, які можна віднести до *війн за ідентичність* і які, так або інакше, втягують у себе інтереси регіональних держав та потужних зовнішніх сил⁴.

Якщо локальні конфлікти традиційного типу виникали на етнічному або міжконфесійному ґрунті, у сучасному світі розгортаються масштабні *конфлікти гібридного типу* [Яворська, Їжак 2017], до яких можна віднести громадянські війни в Сирії та Лівії, що набувають дедалі більш загрозливих масштабів за постійного зовнішнього підживлення. Стимулювання внутрішніх суперечностей стає знаряддям імперської політики з боку зовнішніх сил, перетворюється на один із провідних чинників продукування та підживлення міжнародної нестабільності.

Втягування країн регіону в процеси глобалізації має низку негативних наслідків. Загострюються глобальні проблеми: поширення міжнародної злочинності, наркобізнесу, нелегальної міграції, кіберзлочинності, *міжнародного тероризму* тощо. Природні або штучні катаклізми не мають перепон до поширення в умовах слабого контролю за пересуваннями населення через кордони держав.

З кінця 2019 р. починає діяти нова глобальна загроза – *пандемія коронавірусної хвороби (COVID-19)*, здатна спричинити гео економічні і геополітичні наслідки. В умовах карантинних заходів стає потрібними вимушена ізоляція держав, обмеження транспортних комунікацій та людських контактів. Влада обмежує права людини, впроваджує нові, більш жорсткі правила соціальної поведінки, посилює авторитарні тенденції в житті суспільств. Особливо небезпечно, що, окрім впливу на стан здоров'я людства, *глобальна пандемія інтенсифікує дію вже наявних загроз*, загострює регіональні суперечності, стимулює національний егоїзм і ще більше послаблює “неспроможні держави” (failed states), збільшує загрози екстремізму й тероризму та провокує нові воєнно-політичні ризики.

1. Витоки соціально-політичної кризи

1.1. Онтологія регіональних суперечностей. Зростання конфліктного потенціалу регіону створює серйозний виклик міжнародній безпеці та стабільності й потребує дієвих заходів з боку міжнародної спільноти. Нездатність досягти консенсусу з низки питань між основними регіональними акторами пов'язана з розбіжностями їхніх уявлень про порядок та їхніми політичними та економічними інтересами. Невирішеність конфліктних ситуацій, їхнє штучне заморожування, постійна ескалація напруженості – чинники, що зумовлюють посилення інших загроз.

На регіональну систему міжнародних відносин та безпеку регіону значний вплив справляють потужні позарегіональні сили зі своїми інтересами, які прагнуть використовувати внутрішні суперечності на свою користь. Від того, які зовнішні сили і внутрішні чинники тут переважатимуть, багато в чому залежить і сам вибір стратегічного шляху розвитку країн регіону та можливості його практичного здійснення. Кожна з великих сил прагне до втілення у реальність політичної системи регіону власної моделі порядку, яка може бути придатною до реалізації їхніх стратегічних цілей і забезпечити їхнє домінування в регіоні.

В екзистенційному підмурку більшості регіональних суперечностей і конфліктів стоїть *несумісність уявлень про реальність*, у якій перебувають сусідні і далекі народи, розбіжність розуміння того, у який спосіб вони можуть взаємодіяти або співіснувати з іншими. Неможливість досягти взаєморозуміння не тільки заважає пошукові прийнятних шляхів розв'язання конфліктів, а й створює серйозні приводи

для погіршення відносин між впливовими світовими державами, збільшуючи напруженість у міжнародному середовищі. Однак перебування в різній реальності не виключає можливостей пошуку взаєморозуміння і досягнення компромісних політичних рішень.

Можна виокремити три базові ціннісні моделі реальності, які оформлюють смислові комплекси і схеми розуміння, дають уявлення порядку, створюють відповідні наративи та пропонують той або інший стиль життя і регулюють поведінку великих груп населення: *ісламська (цивілізаційна) модель*, що спирається на традиційні уявлення, ідентичність та історичну пам'ять, *ліберально-прозахідна*, пов'язана з модернізацією суспільства, поширенням демократії та глобалізаційними процесами, а також *геополітична (силова)*, орієнтована на продукування смислових схем, пов'язаних із взаємодією держав та локальними балансами, що встановлюються окремими центрами сили – місцевими, регіональними і глобальними.

Носії *ісламської парадигми*, які тяжіють до усталених ісламських цінностей, виявляють смислові хитання: виступають на боці демократії і підтримують боротьбу з корупцією та авторитарними режимами, але, з другого боку, вважають хибною прозахідну модель модернізації, якщо це пов'язано з істотними змінами у сфері ідентичності. Водночас ісламський екстремізм як одна з найпотужніших деструктивних сил у сучасному світі орієнтований на консервативні форми суспільного життя і прагне протистояти експансії глобалізованого світу. Радикальні ісламісти намагаються репрезентувати іслам загалом як носія ворожих європейцям цінностей та уявлень, що робить необхідною збройну боротьбу, включаючи тероризм.

На Заході, який загалом дотримується *ліберальної моделі* світобачення, схильні підтримувати стереотипні уявлення щодо ісламської загрози. З боку ісламського Сходу очікують масштабних хвиль міграції і можливих терористичних нападів. На цьому тлі в європейських країнах зростають настрої ксенофобії та прагнення до національної або регіональної самоізоляції. Розмови про посилення ісламської загрози можна сприймати як рецидив конфронтаційного (геополітичного) мислення, зумовленого пошуками нових глобальних загроз у постбіполярну добу, чим можна було виправдовувати новітні військово-політичні та геостратегічні концепції великих держав. Останні схильні використовувати ісламські рухи з метою посилення власних впливів, для створення ситуації нестабільності та проведення політики "керованого хаосу".

Боротьба між прихильниками світської моделі влади та ісламістами є одним із найгостріших виявів соціально-політичної кризи в регіоні. У різних країнах така боротьба відбувається відповідно до місцевих умов. В Ірані ісламісти здобули повну перемогу, у Єгипті ведеться боротьба зі змінним успіхом, у Тунісі перевагу здобули прихильники світської влади тощо. Найбільш гостро боротьба точиться в Сирії у вигляді громадянської війни, де ісламісти мають потужну організацію ІДІЛ, а також у Лівії.

Носії *геополітичної парадигми* мислення орієнтовані на створення власних зон впливів і домінування за допомогою силових чинників. Відповідно до її настанов і цінностей більшість питань відносин між народами слід вирішувати силовим шляхом, із застосуванням зброї або через загрозу її використання, тобто шантажуючи інших загрозою війни. Світовий порядок у геополітиці тримається на балансі сил і на розподілі світу або регіонів на сфері впливів між державами. Більш слабкі держави мають підкорятись волі сильніших та рухатися в їхньому фарватері. Такими настановами, зокрема, керувався президент Іраку Саддам Хусейн, коли в 1990 р. здійснював анексію Кувейту, однак наразився на опір міжнародної коаліції.

У схожий спосіб у регіоні цю парадигму втілює сучасний режим РФ, який буде зовнішню політику за лекалами холодної війни. Москва неспроможна запропонувати народам регіону якусь дієву альтернативу глобалістичній модернізації або

цивілізаційним цінностям, однак, маючи значні фінансові і силові ресурси, має можливість втручатися у внутрішні справи і підтримувати ту або іншу сторону протистояння в інших країнах, поглиблюючи конфлікти та керуючи ними на свою користь. У цьому сенсі російська військово-політична експансія відіграє деструктивну роль у регіоні.

Російську окупацію Криму, війну на Донбасі та спроби дестабілізації на Півдні України, збурення політичної ситуації в Молдові, Чорногорії, військові операції росіян у Сирії можна розглядати як ланки одного процесу – агресивний *наступ російського імперіалізму з метою геополітичного реваншу* за крах СРСР, розширення НАТО, втрату Москвою впливів у міжнародних відносинах. Для цього задіяні усі можливі засоби – від дипломатичного тиску та інформаційних операцій до активізації агентури та збройної інтервенції.

Гарячі точки у ширшому близькосхідно-чорноморському просторі [Парахонський, Яворська 2016] взаємопов'язані і мають багато в чому подібні риси – *великодержавні амбіції накладаються на внутрішні суперечності* суспільств, що перебувають у процесах соціально-економічної трансформації. Відрізняє пострадянські країни те, що замість ісламської істотно гальмівну роль у демократичному розвитку та модернізації відіграє ментальність пострадянська, на яку переважно і спирається російська агресія. Зусилля в напрямку економічних реформ та поглиблення демократичних процесів під впливом Росії подаються як продиктовані Заходом і США та згасають через пасивність дезорієнтованого населення.

Загалом процеси глобалізації стимулюють зростання ліній напруженості в регіонах, які можна позначити як *простір глобалізаційної невизначеності*. Це простір, де поглиблюються суперечності між усталеними, застарілими формами соціально-економічного і політичного життя та більш досконалішими сучасними моделями її організації. Між двома полюсами глобалізаційної напруги – модернізаційним і консервативним – окреслюється перехідна зона невизначеності і турбулентності, яка формує сучасні геополітичні реалії глобального безпекового простору.

Сучасні внутрішні суперечності та конфлікти в регіоні відбуваються переважно на основі зіткнення політичних сил, орієнтованих на модернізацію і демократичні реформи, із силами консервативними, що підтримують авторитарні світські режими або діють на основі ісламського фундаменталізму. Лінії розколу проходять через свідомість та емоційну сферу людських мас, різних соціальних груп та прошарків населення.

Домінування того або іншого типу ідентичності встановлює межі відповідного типу реальності, визначає смисли, якими живе і якими керується людина і відповідно до яких політичні сили зорганізуються та здобувають владу і на основі чого ухвалюють рішення, включаючи питання війни і миру.

1.2. Криза ідентичності. Боротьба модерністських і консервативних тенденцій має вияв у різних формах у кожній із держав регіону, відповідно до їхніх історичних, цивілізаційних та соціально-політичних умов. Питання історичної пам'яті, цивілізаційної та національної ідентичності лежать в основі сучасних суперечностей між країнами регіону та становлять базис їхнього позиціонування у світовому просторі, їхнього ставлення до позарегіональних геополітичних сил. Відмінність у баченні шляхів історичного розвитку й у сподіваннях на майбутнє, наявність внутрішніх суперечностей та конфліктів, зіткнення інтересів і цілей регіональних та позарегіональних держав – низка чинників, що сприяють нестабільності регіону.

Базовий рівень ідентичності народів Близького Сходу побудований на культурно-цивілізаційних та етнічних цінностях. Однак у сучасних умовах посиленої економічної і культурної взаємодії країн і народів набувають поширення макроцивілізаційні форми організації людських спільнот, що не може не позначитись на їхній ідентичності. Економічні процеси, зростання потоків міграції, переміщення робочої сили,

розвиток комунікацій та інформаційних засобів спілкування значно корегують традиційні форми життя суспільства і впливають на його ідентифікацію. В умовах глобалізованого світу людина стає більш космополітичною і менш прив'язаною до своєї країни.

Криза ідентичності близькосхідних суспільств, як і в інших регіонах світу, відбувається внаслідок тиску глобальної макроцивілізаційної системи на локальні традиційні моделі організації життя і влади, через розмивання усталених форм ментальності за допомогою сучасних технологій культури і споживання та інформаційних засобів спілкування.

У XX ст. у просторі регіону і більш широкому ареалі на уламках зруйнованих імперій формуються незалежні держави, зосереджені на власних інтересах, які беруть під свій контроль ресурси країни і включаються в міжнародну гео економічну систему як самостійні гравці. Однак традиції минулого і споживацька економічна модель стоять на перешкоді їхній модернізації відповідно до сучасних викликів. Існує певна подібність у перебігу соціально-політичних процесів у близькосхідних країнах. Їхнім економічним підґрунтям слід вважати експортно орієнтовану ресурсну економіку, за якої суспільні багатства накопичуються за рахунок сфери видобування, а не виробничої діяльності, а потім розподіляються владою, а не через ринкові структури, побудовані на приватній власності.

На тлі ресурсної економіки зростають кланово-олігархічні режими, характерними ознаками яких стають корупція, відсутність влади закону, захисту прав людини, імітація демократичних процедур тощо. Архаїчна модель соціального устрою, хоча і є комфортною для частини політичних еліт, не завжди спроможна забезпечити соціально-технологічний поступ і належний рівень життя для широких верств населення. Останнє має задовольнятися тією часткою національного багатства, яку погоджується йому виділити владна верхівка. Завдяки значній концентрації фінансових ресурсів у руках авторитарних урядів, останні в змозі підтримувати внутрішню стабільність своїх режимів.

Суперечності, пов'язані з відставанням від світових процесів, можуть поглиблюватися, якщо суспільства регіону виявляються неспроможними здійснити потрібні соціально-економічні трансформації. Країни, що будують уявлення про власну могутність на основі добування і постачання енергоресурсів, за відсутності технологічної модернізації рано чи пізно чекає занепад з подальшими негативними наслідками соціально-політичного характеру.

Потенційна ситуація соціальної кризи поглиблюється внаслідок провокування і підживлення локальних конфліктів, до яких охоче вдається керівна верхівка з метою зміцнення своєї влади.

Усвідомлення техніко-економічної відсталості та залежності від Заходу стало причиною занепокоєння та розгубленості в ісламських суспільствах. Виник певний синдром меншовартості і відчуття того, що їхній національній ідентичності загрожує небезпека бути знищеною шляхом запровадження західних цінностей, втілених у ринковій економіці, суспільстві масового споживання, в експансії західної культури тощо.

Європейська колоніальна експансія, попри усі негативи, все ж сприяла прилученню країн регіону до більш сучасних форм технологічного прогресу, поширенню прозахідних уявлень щодо більш ефективних соціально-політичних систем. Однак, хоча західний досвід частково був адаптований країнами регіону, у зіткненні з місцевими культурами він видається чужорідним.

Посилення радикального ісламізму у країнах регіону можна оцінювати як реакцію населення на негативні наслідки глобалізаційних процесів, суперечливі методи модернізації соціально-економічного життя. У населення виникають побоювання,

що поглиблення цих процесів матиме наслідком відмову або перегляд традиційних цінностей, усталених схем самоідентифікації.

Вихід із кризи ідентичності можливий, якщо суспільства регіону, приєднуючись до глобальної макроцивілізаційної системи, зможуть віднайти власну модель соціально-економічного поступу, зробити незалежним своє існування від західної аксіологічної парадигми, користуючись її здобутками, але не втрачаючи власних ідентифікаційних ознак.

1.3. Парадокси демократизації. Розвинені країни світу намагалися розробити загальну програму модернізації країн регіону. Допомога в проведенні реформ на Близькому Сході мала відбуватися паралельно з процесом врегулювання арабо-ізраїльського конфлікту. В економічній сфері передбачалося надання фінансової допомоги з метою проведення структурних реформ. Загалом проєкт своєрідного близькосхідного “плану Маршалла” реалізувати не вдалося з огляду на брак ресурсів та прихований спротив місцевих еліт, не зацікавлених у демократичних реформах.

Ідеї демократизації Близького Сходу мають потужну підтримку з боку США, які традиційно проголошують підтримку свободи і демократії в різних регіонах світу ключовим елементом своєї зовнішньополітичної стратегії. Зокрема, багато в чому завдяки військовим, економічним і дипломатичним зусиллям США успішно було проведено дві хвилі демократизації – Німеччини і Японії після їхньої поразки у Другій світовій війні та країн системи соціалізму після поразки СРСР у холодній війні. Успішний досвід підживлює сподівання Заходу, що цілком ефективною може бути подібна імплементація демократичних цінностей і в країнах Близького Сходу. Щоправда, сучасна, дедалі більш агресивна політика Російської Федерації, що прагне реваншу за розпад СРСР, вносить зміни в оцінку результатів холодної війни як беззастережного успіху Заходу.

Просування цінностей демократії у США розглядається також і як одна з форм боротьби з міжнародним тероризмом. Війни в Іраку, Сирії, ліквідація режимів Саддама Хусейна і Каддафі, події Арабської весни можна розглядати як процеси, пов’язані з великою стратегією США з формування системи світового порядку, побудованої на принципах глобалізації і демократичного розвитку.

Однак ідея демократизації Близького Сходу давала помітні перебої ще на етапі її практичної реалізації в Іраку. З огляду на особливості політики, економіки і стилю життя на Близькому Сході, опір місцевого населення та відсутність демократичного досвіду і відповідної політичної культури виникають сумніви, що прозахідна модель демократії може тут мати майбутнє без значних зусиль і більш масштабної допомоги країн Заходу.

Починаючи з 80–90-х років минулого століття, ідеї реформування близькосхідних суспільств відповідно до вимог глобалізаційних процесів виникають і в самих арабських країнах. Провідними ідеями демократично налаштованих політиків були перетворення абсолютних монархій в конституційні, введення багатопартійності, а також проведення періодичної ротації влади в країнах з республіканським устроєм, де президенти перебувають при владі практично довічно. Ідеї демократизації суспільства надихали маси протестувальників під час низки революцій Арабської весни 2010–2011 рр.

Значна частина політиків арабських країн зайняла негативну позицію щодо ініціатив допомоги демократизації з боку Заходу. На думку прогресивної частини суспільства, процес демократизації і перебудови в арабських країнах цілком назрів, проте він має реалізуватися зусиллями самих цих суспільств, а не нав’язуватися Заходом у вигляді готових стандартів, без урахування як особливостей усього Близького Сходу, так і окремих країн.

Слабким місцем програми демократичної реконструкції Близькосхідного регіону було те, що вона не підтримувалася урядами та населенням країн регіону. Єдина держава, зацікавлена в реалізації цієї ідеї, яка постійно підштовхує Захід, – це Ізраїль, який позиціонує себе осередком прозахідної демократії в оточенні авторитарних арабських країн. Однак негативне ставлення більшості ісламських країн до Ізраїлю автоматично переноситься і на процеси просування демократичних цінностей у суспільствах регіону. Населення вбачало у спробах демократичного перетворення лише план глобалістичної колонізації їхніх країн та намагання спотворити їхнє звичне життя.

Заворушення в Тунісі у 2010 році поклали початок низці протестних виступів та революцій в арабському світі, які дістали назву “Арабська весна”. У населення країн регіону, розчарованого діяльністю авторитарних режимів, зростала зневіра у можливості поліпшення власного життя за умов домінування корупції і клептократії.

Протести були також підтримані ісламістами, які мали наміри очолити демократичні рухи та виявилися більш політично консолідованими. Логічно було б очікувати, що провідну роль в організації демократичних революцій відіграватимуть політики прозахідного ліберального напрямку, тим більш що ці процеси знаходили істотну підтримку з боку країн Заходу. Однак ісламісти виявилися більш організованими політично, а їхні гасла знаходили більший резонанс у свідомості та емоціях населення.

Парадоксальним чином народні революції, які начебто мали надати поштовх до модернізації і переходу до сучасніших моделей суспільного життя, у підсумку сприяли відновленню впливів архаїчних цінностей (пор.: [Богомолів 2018]). Раніше за подібними лекалами відбувалися процеси ісламської революції в Ірані, що починалися як рух проти зловживань шахського режиму.

Щось подібне відбувалося під час приходу до влади більшовиків у Російській імперії або нацистів у Німеччині. Історичні паралелі можуть бути проведені і в разі сучасних пострадянських країн, де хвиля прагнень до кращого життя і протести проти корупції та несправедливостей влади, зрештою, призводили до погіршення ситуації. *Досвід революцій свідчить, що одного бажання змін замало, потрібно мати чітке усвідомлення стратегічних шляхів і реальних кроків, які треба зробити, а також сильну волю, організовану в потужну політичну силу. І навіть за цих умов ефективний і водночас морально прийнятний результат не гарантований.*

Брак достатньо міцної політичної організації, що могла б очолити демократичний рух і взяти владу у свої руки, призводить до суперечливих суспільно-політичних процесів і породжує внутрішні конфлікти. Ісламісти дістали підтримку населення під гаслами релігійної демократії, але, не маючи досвіду державного управління, виявилися неспроможними реформувати суспільні відносини на демократичних засадах і економічними заходами підняти рівень життя населення. Для них більш зручним шляхом стають розбудова ісламської форми авторитаризму та проведення репресій проти ліберальних політиків. Розчарування у спроможності ісламістів призводить до протестів з вимогами їхнього відсторонення від влади.

Невдалий досвід ліберальної демократизації суспільства, а також нездатність ісламістів відповідати на виклики сучасності посилюють суспільний запит на повернення до влади авторитарних режимів, оскільки починає здаватися, що лише міцна держава може забезпечити від внутрішніх війн та насильства та створювати умови для нормального життя. На державу покладають сподівання щодо приборкання радикального ісламізму та тероризму, протидії сповзанню до соціального хаосу, можливо, і за рахунок процесів демократизації.

Однією з головних причин слабкої ефективності спроб демократизації близькосхідних країн можна назвати ментальну неготовність населення до сучасних, значно складніших, але й більш ефективних форм суспільного і політичного життя.

Процеси, пов'язані з подіями Арабської весни, свідчать, що прагнення соціально-політичної модернізації в умовах домінування в населення традиційних цінностей можуть бути реалізовані радше внаслідок тривалої еволюції близькосхідних суспільств у напрямку більш сучасних принципів їхньої організації, а не революційним шляхом.

Така еволюція, зокрема, пов'язана з можливими процесами трансформації самого ісламського світосприйняття у більш світську його модель. Принаймні релігійні питання мали б посідати належне і досить поважне місце в суспільному житті, а не захоплювати усі його сторони, включаючи політико-правові та соціально-економічні відносини.

1.4. Ісламський екстремізм. Процеси, що відбуваються в країнах ісламського світу, – це виклик західному інтелекту щодо розуміння ісламу як глобального феномену.

Належність до ісламського світу робить спільноти країн регіону більш спорідненими між собою і водночас створює відчуття відчуження від інших цивілізаційно-культурних утворень. Збереження архаїчних ісламських традицій не сприяє модернізації близькосхідних суспільств.

Криза ісламської ідентичності полягає в неготовності до викликів глобалізації і має знайти вихід або в *консервації* ісламських традицій, або в частковій *модернізації* ісламу, або в *розчиненні* і нівелюванні ісламських цінностей під натиском глобалізаційних чинників.

За відсутності послідовного стратегічного бачення модернізації ісламських суспільств гору беруть радикально налаштовані угруповання ісламістів, що обирають тактику тероризму та збройного розв'язання складних соціальних і політичних проблем.

Зміцнення фундаменталістських тенденцій у релігійному житті сприяє легалізації в країнах ісламу ідеології міжнародного тероризму. Релігійний фундаменталізм стає основним чинником зростання екстремізму в середовищі вірян, ідеологічним стимулом тероризму в мусульманському світі.

2. Осередки військово-політичної нестабільності

Ситуація в регіоні відзначається постійним збільшенням кількості осередків військово-політичної, екологічної, соціальної нестабільності. Нижче дуже стисло схарактеризовано найбільш небезпечні з них.

2.1. Громадянська війна в Сирії. Війна в Сирійській Арабській Республіці (САР), яка розпочалася 2011 р. як внутрішня, громадянська між офіційним урядом президента Асада і демократичною опозицією, пізніше, із втручанням зовнішніх сил, набула значення масштабного міжнародного конфлікту, який можна порівняти з арабо-палестинським конфліктом та війнами в Іраку. Від початку війни було вбито понад 400 000 людей, мільйони змушені покинути домівки.

У 2015 р. в Сирійську війну активно включається Москва, яка традиційно з часів СРСР вважає режим Асада своїм союзником. Добре озброєні російські угруповання, частина з яких вже мали досвід бойових дій в Україні, за підтримки авіації та ракетної техніки спромоглися переламати ситуацію на користь армії Асада.

Успіхи російсько-сирійських військ із наближенням до кордонів Туреччини викликали стурбованість останньої. З активізацією Туреччини в Сирії, а пізніше й у Лівії **воєнний конфлікт почав набувати ознак російсько-турецького протистояння.**

Для Туреччини актуальна проблема сирійських біженців, значна частина яких дістали притулок на турецькій території, намагаючись потрапити до європейських країн.

Інший активний регіональний гравець на сирійському ігровому полі – шиїтський Тегеран, який начебто протистоїть сунітам ІД та надає військову допомогу офіційному режиму Сирії. Іран підтримує збройні загони Хамасу та Хезболли, за допомогою яких сподівається утворити власну зону домінування з окремих частин країни.

США, маючи значні проблеми з Іраком, на сьогодні позбавлені бажання розширювати свою військову активність у Сирії, Європейський Союз готовий досягти миру через компромісні рішення. За умов самоусунення від сирійських проблем європейців та Вашингтона провідну роль на себе може взяти Туреччина, за підтримки якої набиратимуть силу опозиційні режиму Асада політичні сили. Якщо вдасться силами міжнародної коаліції звільнити Сирію від автократичного режиму та домогтись виведення російських військ, у країні може бути встановлений більш стійкий мир, знижено потоки міграції до Європи з можливим поверненням частини мігрантів назад. Також можна було б очікувати зниження російських впливів у регіоні, зокрема в курдському питанні.

Однак наразі тенденція протилежна. Росія з найбільшою вигодою для себе скористалася зменшенням присутності в регіоні США та ЄС. Відбувається різка ескалація насильницьких дій з боку урядових сил Асада та російських збройних сил, спрямована проти цивільного населення та громадської інфраструктури.

З початку 2020 р. організація Amnesty International зафіксувала надзвичайну ескалацію насильницьких дій з боку урядових сил Асада та російських збройних сил: прямі бомбардування цивільного населення (включно з медичним персоналом і дітьми), об'єктів громадської інфраструктури (школи, лікарні, житлові будинки). 1 млн переміщених осіб змушені шукати притулку в переповнених таборах біля закритого кордону з Туреччиною⁵.

Дії Асада і путінських військ, зокрема завдання останніми заборонених авіаударів, свідчать про вчинення воєнних злочинів [Amnesty International 2020]. Воєнні злочини в Сирії є частиною цілеспрямованої російської військової тактики покарань цивільного населення з метою придушити підтримку опозиційних повстанських груп [Jones 2020].

Отже, ймовірно, що в досяжній перспективі зберігатиметься стан розпаду країни на кілька частин – на території, контрольовані Асадом, райони турецької зони впливу, сирійських курдів у північно-східних областях та області, контрольовані ісламістами. При такому розкладі громадянська війна буде продовжуватися ще тривалий час – до повного виснаження сторін, коли зруйнована нанівець країна не розпочне схилитись до пошуків шляхів примирення.

2.2. Лівійська війна. Джерелом регіональної нестабільності є події в Лівії, де після народного повстання 2011 р. та ліквідації режиму Каддафі країна поринула у глибоку економічну і політичну кризу. У результаті нестабільності і продовження воєнних дій збройними угрупованнями у 2014 р. в Лівії розпочався другий етап громадянської війни, що триває досі.

Часткова втрата інтересу з боку США до регіону і внутрішні проблеми в Європейському Союзі, де Лівію в останні роки почали сприймати крізь призму загроз – як джерело небажаної міграції та екстремізму, – відкрили нові можливості для регіональних гравців, насамперед РФ та Туреччини, які не забарилися скористатися ситуацією.

Всередині Лівії ведуть між собою боротьбу дві головні сили – Уряд національної згоди (УНЗ) Ф. Сараджа у Триполі, визнаний міжнародною спільнотою і підтримуваний ООН, та Лівійська національна армія (ЛНА) генерала Хафтара, що контролює значну частину території на сході країни. Крім того, у Лівії діють інші окремі збройні угруповання [Eaton et al. 2020].

Війна в Лівії становить ще одне джерело напруги у відносинах Анкари і Москви, які підтримують різні сторони внутрішнього протистояння.

На цей момент маємо в Лівії складну й багатосторонню проксі-війну за економічні та геополітичні впливи. Міжнародні *миротворчі ініціативи не дають результатів через суперечності інтересів численних зовнішніх гравців і напружене внутрішнє протистояння.*

2.3. Курдська проблема. Сирійська війна актуалізує курдське питання – комплекс правових, військово-політичних, економічних і гуманітарних аспектів, пов'язаних із прагненням 40-мільйонного курдського народу створити власне державне утворення.

Існує низка перепон, які унеможливають створення курдської держави на стику кордонів Туреччини, Сирії, Іраку та Ірану. Міжнародна спільнота загалом негативно ставиться до прецедентів перегляду державних кордонів і засуджує вияви сепаратизму.

Невирішеність проблеми курдів несе загрозу руйнування системи регіональних балансів і втягування прилеглих країн у нові конфлікти. Вона спричиняє напруженість у стосунках Туреччини з Іраком, Сирією та Іраном, створює проблеми в турецько-російських відносинах.

2.4. Арабо-ізраїльське протистояння. *Стратегічне протистояння Держави Ізраїль зі своїм арабо-мусульманським оточенням* пов'язане з існуванням єврейської держави і має екзистенційний характер. Його значення виходить далеко поза межі регіону, оскільки Ізраїль має істотну підтримку впливової єврейської діаспори, а також із боку США, тоді як палестинці традиційно спираються на допомогу країн багатомільйонного ісламського світу і частково на Європейський Союз.

Арабо-ізраїльський мирний процес, який за посередництвом США та інших країн проходив зі змінним успіхом після війни 1974 р., і на сьогодні залишається хитким і непередбачуваним.

Мирне врегулювання було б можливе лише при відмові від крайніх непримирених позицій з обох сторін, через створення спільної реальності, наприклад, на основі єдиної арабо-єврейської держави та повернення палестинських біженців. Однак такий шлях нездійснений, бо потребував би зміни ідентичності Держави Ізраїль, яка має чітко виражений національний характер. Варіант “дві держави – два народи” більш прагматичний, але реалізувати його на практиці не вдається – він передбачає багато умов, пов'язаних зі згодою сторін на взаємні обмеження в чутливих сферах. “Ці два паралельних світи неможливо примирити” [Hollis 2020]. Отже, в досяжній перспективі стан стратегічного арабо-ізраїльського протистояння зберігатиметься і час від часу слід очікувати його загострення.

2.5. Криза в Перській затоці. Протягом 2019 р. в Перській затоці вчиняються напади невідомих сил на танкери регіональних країн. Наприкінці 2019 р. загострення “танкерної війни” набуло рис воєнно-політичного протистояння Ірану та США, ситуація тримає в стані підвищеної готовності як регіональних, так і світових гравців. Крім США, у регіоні Перської затоки активну роль починає відігравати Туреччина, яка має амбіції регіонального лідерства і вважає, що загрози країнам Затоки спрямовані і проти її інтересів. На території Катару Туреччина побудувала дві військові бази, що значно посилює її військові позиції і впливає на ситуацію в зоні Затоки.

Один з епізодів загострення протистояння США та Ірану (бомбові та ракетні удари, стан підвищеної готовності в повітрі) мав прямі наслідки для України, створивши передумови для збиття 8 січня 2020 р. цивільного українського літака авіакомпанії МАУ над Тегераном (загинули всі 176 осіб, що були на борту). Після кількадечної затримки і відмовок Іран офіційно визнав факт “випадкового збиття” українського літака ракетами, випущеними КВІР. Ситуація навколо збиття літака залишається остаточно нерозв'язаною.

Катастрофа зі збитим українським літаком за кількістю жертв увійшла до п'ятдесяти найбільших авіакатастроф у світі. Для України розпочався відлік реалізованих

жорстких загроз із регіону Близького Сходу, пов'язаних із ширшими реаліями міжнародних протистоянь.

3. Регіональна геополітика

3.1. Баланси сил і можливостей. У геополітичній конфігурації регіону провідну роль відіграють три держави – Іран, Туреччина і Саудівська Аравія, які мають своїх прихильників серед регіональних держав, а також зовнішню підтримку з боку великих гравців. Інші держави, як-от Ізраїль, ОАЕ та ін., намагаються зберігати дистанцію і включаються в процес, лише коли бачать загрозу своїм інтересам.

У геополітичну гру на Близькому Сході найбільш активно вступають США та РФ зі своїми інтересами, тоді як участь європейських держав на сьогодні є мінімальною. КНР займає вичікувальну позицію, більш прихильну до Ірану.

Геополітичне протистояння двох найбільш економічно потужних країн регіону – шийтського Ірану і сунітської Туреччини відбувається в боротьбі за регіональне лідерство і за домінування в ісламському світі. Боротьба поки ведеться м'якими засобами. Обидві країни надають підтримку різним сторонам збройного протистояння в Сирії та Іраку, а іноді вступають у тимчасові альянси (Катар).

3.2. Іран. Збудник неспокою. Ісламська Республіка Іран (ІРІ) має амбіції домінування в регіоні. Більшість проблемних питань БСПА пов'язані з Іраном: етнічні чи релігійні, військові чи економічні питання, проблема біженців та наркотрафіку, міжнародного тероризму або місцевого сепаратизму. Іран приховано підтримує ісламських терористів, а також нарощує власні військові спроможності.

Володіючи на своїх теренах значними покладами енергоносіїв, а також контролем маршрутів їхнього транспортування в районі Перської затоки, Іран набуває значної ваги для світової економіки.

Ірансько-ізраїльське протистояння періодично призводить до кризових ситуацій у площині регіональних міжнародних відносин. Це протистояння не має альтернатив, оскільки Іран не визнає можливості існування Держави Ізраїль і визначає її та США своїми головними ворогами, що не сприймається міжнародною спільнотою загалом.

Стратегічною метою ІРІ є перетворення на ісламську ядерну наддержаву за допомогою ядерної програми. Завдяки дипломатичним зусиллям США Іран перебуває у відносній зовнішньополітичній ізоляції, яку намагається розірвати за допомогою альянсу з РФ та КНР.

3.3. Туреччина як регіональний лідер. Після закінчення холодної війни Туреччина напрацьовує елементи власної геополітичної моделі, використовуючи особливості свого геополітичного розташування та щораз більшу економічну потужність. Регіон Близького Сходу Анкара схильна розглядати в контексті історичної спадкоємності імперії Османів.

Стратегічною метою Туреччини декларативно залишається інтеграція до ЄС, на перепоні, однак, стоїть небажання ключових європейських держав бачити її у своєму колі.

Диверсифікуючи свою зовнішню політику, Туреччина прагне вийти зі становища європейської периферії та відігравати самостійну роль у регіональній підсистемі міжнародних відносин. Маючи масштабні плани розвитку співробітництва з РФ у газовій сфері і деякою мірою дистанціюючись від подій в Україні, Туреччина намагається дотримуватись балансу у відносинах з обома північними сусідами.

Зацікавленість у російському газопостачанні становить значну систему мотивацій Туреччини в налагодженні і зміцненні відносин з РФ, однак остання розглядається лише як ситуативний союзник, з яким можуть існувати серйозні суперечності і навіть конфлікти збройного характеру. Зокрема, зацікавленість Туреччини

у кримськотатарському питанні і незадоволення російськими операціями в Сирії разом з міркуваннями атлантичної солідарності сприяють охолодженню відносин з Москвою.

Розширення російської військової присутності в Сирії та бомбардування територій опозиційних сил, включно з місцями розселення сирійських турків, створюють новий осередок напруженості в ширшому Чорноморсько-Близькосхідному регіоні, у центрі якого перебуває саме Туреччина.

Однак амбіції Туреччини починають виходити на більш масштабний рівень, аніж регіональне лідерство. У квітні 2020 р. на зустрічі з керівництвом керівної Партії справедливості і розвитку президент Ердоган у своїй промові висловив упевненість, що після подолання кризи, пов'язаної з коронавірусною пандемією, буде сформовано новий світовий порядок, одним із центрів якого стане Туреччина. Зокрема, як він вважає, має бути ліквідована монополія великих держав у РБ ООН на користь регіонального представництва, оскільки панівна п'ятірка фактично самосунула від розв'язання глобальних проблем. Туреччину особливо непокоїть, що деякі ядерні держави загрожують тим, у кого немає ядерної зброї, отже, слід або взагалі знищити ядерну зброю, або дати можливість володіння нею іншим. Отже, лідер Туреччини робить досить істотну програмну заяву на стратегічну перспективу своєї держави.

Плани виходу Туреччини на глобальний рівень містять точки зіткнення з інтересами РФ (питання постійного складу РБ ООН з правом вето та російський ядерний шантаж і вихід з-під контролю поширення ядерної зброї).

3.4. Позиція Ізраїлю. Ізраїль не ставить за мету встановлення власної системи геополітичного домінування, а прагне лише закріпити свій статус і суверенітет у межах певних кордонів. Для Ізраїлю запорукою виживання в постійній конфронтації з арабськими державами залишається партнерство зі США.

У внутрішньополітичному житті Ізраїлю зберігається домінування правих сил, які дотримуються сіоністської ідеології, що означає незмінність стратегічного зовнішньополітичного курсу країни. Пріоритетом останнього залишається визначення Ірану як основної загрози його безпеці. Ізраїльський уряд намагається використати прихильність адміністрації США для реформатування моделі регіональної безпеки в регіоні, що передбачає заморожування іранської ядерної програми, недопущення послаблення режиму санкцій проти Ірану, перешкоджання іранським впливам у країнах оточення.

Ізраїль не схильний розглядати Україну як ключового партнера і можливого союзника в пострадянському просторі, продовжуючи робити ставку на Москву та зберігаючи баланс між РФ і Заходом. Кремль для Ізраїлю має значення з огляду на його вплив серед арабських країн та через союз РФ з Іраном, що дає змогу покращувати переговорні позиції в конфліктних ситуаціях у регіоні.

3.5. Саудівська Аравія. Нафтові війни. Вплив Королівства Саудівська Аравія (КСА) на ісламський світ важко переоцінити. Як батьківщина ісламу, Саудівська Аравія має амбіції щодо духовного лідерства в арабо-ісламському світі і пов'язаних з цим статусом політичних впливів.

КСА є одним з головних союзників Вашингтона в регіоні та головним регулятором світового нафтового ринку. Контроль за цінами на нафту дає можливість саудитам істотно впливати на світові економічні і політичні процеси.

Москва в березні 2020 р. вийшла з угоди з ОПЕК, що розв'язало руки саудитам для ведення справжньої нафтової війни шляхом зниження цін. У результаті саудівська нафта захопила більшу частину європейського ринку, де до цього фактично панувала російська. Досягнуті пізніше домовленості ОПЕК з Москвою та Вашингтоном щодо скорочення видобутку нафти виявилися недостатніми, щоб стримати падіння цін.

Саудівська Аравія є достатньо потужною, щоб претендувати на регіональне лідерство, однак, маючи економіку переважно ресурсного типу, ризикує програти в цьому змаганні своєму головному конкуренту – Туреччині.

4. Зовнішні сили на Близькому Сході

4.1. Близькосхідна стратегія США. Особливу роль у безпеці та стабільності регіону протягом останніх десятиліть відіграють США. Тут містяться критичні точки їхніх життєво важливих стратегічних інтересів – енергетична безпека та військова сфера, безпека союзників і партнерів США в регіоні.

Однак занадто бурхливе і часом не зовсім продумане включення США в розв'язання пекучих регіональних проблем не можна назвати ефективним, а їхнє військове втручання в конфліктні ситуації подекуди лише поглиблювало кризові явища в регіоні.

Головною загрозою для своїх інтересів США вважають ісламський тероризм у всіх його виявах, а також ті політичні й економічні сили, що його живлять.

Політика США традиційно спирається на стратегічне партнерство з Ізраїлем, дружні відносини з низкою арабських країн (Саудівська Аравія, Йорданія, Єгипет, країни Перської затоки). Ізраїль має статус основного союзника США поза межами НАТО.

Серед ключових завдань політики США залишаються врегулювання арабо-ізраїльського конфлікту, демократична реконструкція Іраку, недопущення розповсюдження зброї масового знищення, забезпечення процесів політичної лібералізації та модернізації держав регіону.

Офіційна політика США щодо Ірану – це стримування амбіцій країни, яка підтримує міжнародний тероризм. Вихід США у травні 2018 р з ядерної угоди з Іраном та відновлення санкцій означають подальше загострення відносин.

Чергове загострення конфлікту з Іраном у січні 2020 р. призвело до застосування нової хвилі санкцій, передбачено розширення секторів економіки, що перебувають під санкціями.

У США існують сподівання, що санкції сприятимуть зростанню негативних до влади настроїв населення Ірану і це підштовхне прогресивну частину суспільства до більш рішучих дій з метою демократизації країни.

У відносинах з Москвою на Близькому Сході Вашингтон не схильний вступати в конфронтацію, подібну до часів холодної війни. Попри розбіжності в баченні шляхів розв'язання проблем міжнародної безпеки та підтримку різних сторін у регіональних конфліктах, обидві країни демонструють стриманість і уникають прямих зіткнень.

Однак Росія дотримується ліній розподілу зі США, тільки *якщо вони підтримані американськими силовими діями*. Коли силової підтримки не було, Росія цим користалася. США не вдалося стримати дії РФ та її партнерів від гуманітарних зловживань у Сирії. Якщо США має наміри надалі стримувати РФ від дій проти прав цивільного населення, їм необхідно чітко артикулювати червоні лінії та, головне, бути готовими підкріплювати заяви діями, у разі якщо Росія їх перетне.

США концентрують увагу на розв'язанні актуальних світових проблем, намагаючись позиціонувати себе радше як гаранта й арбітра стабільності міжнародної системи, ніж прямого учасника відносин регіональних підсистем.

У сучасних умовах самоусунення Вашингтона від проблем на Близькому Сході та можливий відхід із простору регіону навряд чи сприятимуть стабілізації. Вакуум, який залишать США, можуть заповнити РФ та КНР. РФ діє в регіоні найбільш послідовно та наполегливо, успішно інтегруючи політичні та дипломатичні зусилля з воєнними діями.

4.2. Роль НАТО в підтримці регіональної безпеки. У 2019 р. Альянс затверджує нову Військову стратегію, у якій визначені військові пріоритети і підходи до

сучасних та майбутніх викликів. Серед них зазначено загрозу нестабільності в регіоні Близького Сходу і Північної Африки, а також дедалі більш “настійливу” поведінку Кремля.

Російська окупація Криму і вторгнення на Схід України різко збільшили ризики та загрози для Чорноморського регіону.

Стратегічне завдання НАТО полягає в тому, щоб не допустити перетворення Чорного моря на “російське внутрішнє море”. Чорноморська стратегія Альянсу реалізує план військової присутності в регіоні, яка обмежує дії РФ з мілітаризації окупованого Криму та її активність на Балканах, що стратегічно мають спрямування на Середземне море і БСПА. Прийняття у 2019 р. до НАТО Північної Македонії також вкладається в цю стратегію. Політика відкритих дверей залишається чинною.

НАТО посилює потенціал протидії новітнім загрозам і викликам по всіх стратегічно важливих напрямках, включно зі східним і південним флангами.

4.3. Європейська політика в регіоні. Близький Схід належить до найважливіших регіонів європейського оточення. Об’єднана Європа не спромоглася виробити послідовну стратегічну політику щодо суміжних регіонів – Східноєвропейського і Близькосхідного, хоча деструктивні процеси в ареалі негативно позначаються і на стані безпеки Європейського континенту.

Політика ЄС щодо країн Близькосхідного регіону вибудовується за тими ж принципами, що й політика щодо країн Східної Європи та Чорноморсько-Каспійського регіону, – головним завданням Європейської політики сусідства (2003) є створення “поясу стабільності” навколо кордонів ЄС. Основним інструментом взаємодії з країнами-сусідами виступають угоди про асоціацію. Зовнішня політика ЄС, по суті, не відрізняє взаємодію з країнами-сусідами Східної Європи, що мають прагнення вступу до ЄС⁶, і країнами Середземномор’я, які не ставлять такої мети.

Водночас зв’язки ЄС із країнами Середземномор’я мають свою специфіку. Конференція в Барселоні (1995 р.) проголосила ідею середземноморського співробітництва, надалі формат співробітництва було розширено і продовжено створенням Союзу для Середземномор’я (2008 р.), членами якого є як країни ЄС, Велика Британія, так і країни Середземномор’я за межами ЄС.

Найбільшу зацікавленість у цьому проєкті виявляє Франція, яка є ініціатором створення організації. Історичні зв’язки Франції з країнами регіону продовжують впливати на стратегічні пріоритети і після її відмови від заморських колоній. Це вчергове підтверджують нещодавні дії президента Макрона, спрямовані на стабілізацію ситуації в Лівані після катастрофічного вибуху в Бейруті в серпні 2020 р., готовність Франції до ролі посередника в розв’язанні внутрішньополітичної ліванської кризи.

Метою Союзу для Середземномор’я проголошено підтримку стабільності в Середземноморському регіоні. Постійні політичні і воєнні кризи в регіоні свідчать, що ця мета далека від досягнення. ЄС розглядає країни регіону БСПА як джерело загроз – насамперед ісламського екстремізму і неконтрольованих міграцій. Нинішня ескаляція військово-політичних конфліктів у Сирії та Лівії, разом з пандемією COVID19, підсилює таке сприйняття.

Загалом південно-середземноморська політика ЄС не досить ефективна. ЄС не встигає за змінами в регіоні, ситуація в якому, починаючи з подій Арабської весни 2011 р., змінюється майже з калейдоскопічною швидкістю. Повернення РФ як активного гравця на Близький Схід гранично розбалансувало безпекову ситуацію і знову віддалило європейські стабілізаційні цілі.

4.4. Російська стратегія на Близькому Сході. Військові дії в Сирії та Лівії, розв’язування війни з Україною, анексія Криму, нарощування російської мілітарної

активності в акваторії Чорного моря – усе це є складниками стратегії, спрямованої на формування плацдарму подальшої експансії Москви в південному напрямку з метою контролю за транспортно-енергетичними комунікаціями та енергоресурсами Близького Сходу.

Амбіції Кремля на геополітичне домінування в пострадянському просторі поширюються і на регіон Близького Сходу. Концептуальні документи зовнішньої політики РФ виокремлюють як особливий регіон Велике Середземномор'я, який зв'язує Близький Схід і Чорноморсько-Каспійський простір. РФ та близькосхідні держави розглядаються як такі, що перебувають в одному геополітичному та військово-стратегічному просторі, у якому політичним, безпековим та економічним процесам притаманне посилення взаємозв'язку та взаємозалежності.

Для Москви стає актуальним тип загроз, пов'язаний з дестабілізаційним впливом конфліктів і конфліктних ситуацій на Близькому Сході на пострадянський простір з їхньою потенційною загрозою поширення на регіони РФ⁷. Визначальною рисою геополітичної парадигми, логіку якої бере на озброєння російське керівництво, є переконання, що взаємини між акторами міжнародної системи відносин обумовлені насамперед силовими параметрами. Домінує конфронтаційна модель мислення, яка побудована на уявленнях, що в основі безпечного існування держави може бути лише сила стримування та військово-політичної експансії.

Згідно з логікою Кремля в регіоні відбувається загострення боротьби на рівні проєктів формування нового Близького Сходу як віддзеркалення боротьби за лідерство і встановлення комфортної для себе моделі порядку. На думку російського керівництва, події Арабської весни, так само як і кольорові революції на пострадянському просторі, є не що інше, як результат “змови” Заходу на чолі зі США та здійснення їхніми спецслужбами підіривних таємних операцій з метою встановлення контролю за регіоном. Тоді завдання Москви – усіляко протистояти цим, на їхню думку, “псевдореволюційним” рухам та вести свої “гібридні” війни усюди де тільки можливо, зображуючи свої дії як “допомогу”.

У цьому контексті деякі політики арабських держав також схильні розглядати присутність Росії на Близькому Сході як альтернативу США і як силу, що здатна протидіяти тим тенденціям, які, на їхню думку, започатковані в країнах регіону під впливом політики Вашингтона, – демократизація суспільства, реформи, модернізація тощо. Своєю чергою Ізраїль намагається використати російський вплив у регіоні у власних інтересах, для чого веде свою гру з Москвою.

Кремль прагне уникати ситуацій конфронтації зі США в регіоні, намагається видаватися “корисним” для США у врегулюванні арабо-ізраїльського конфлікту, боротьбі з тероризмом, у розв'язанні проблеми ядерної програми Ірану та інших питань.

Сирія має значення ключової країни для близькосхідної політики Кремля і відіграє роль плацдарму поширення його впливів у регіоні. РФ використовує сирійський порт Тартус як базу перебування російського ВМФ у Середземномор'ї. Кремль фактично виграє в ситуації в Сирії. У Лівії за підтримки Москви посилюються антизахідні військово-політичні формування.

Москва практично безкарно вже сьомий рік веде війну проти України, а політика санкцій з боку країн Заходу виявилася малоефективною. Нині Росія намагається використати кризову ситуацію в Білорусі. Недостатня протидія світової спільноти новим загрозам з боку Кремля підштовхує РФ до подальшого загострення та підризу засад світового порядку.

Виходячи з аналізу реальної політики Москви та її декларованих намірів, можна стверджувати, що серед *головних стратегічних пріоритетів* російської політики в регіоні є такі:

- забезпечення російської військово-політичної присутності в регіоні;

- зміцнення союзницьких відносин з Іраном та Сирією, розширення військово-політичної допомоги;
- підживлення конфліктних ситуацій у країнах регіону, включаючи надання приватних збройних сил окремим політичним угрупованням;
- стримування ісламського радикалізму і можливе встановлення власного контролю за ісламськими організаціями;
- залучення країн регіону до проросійської коаліції, підтримка дружніх режимів і нейтралізація або зменшення впливів урядів прозахідного спрямування;
- розширення російської торгівлі озброєннями та економічної експансії в країнах регіону⁸;
- досягнення довгострокових домовленостей із країнами ОПЕК щодо контролю за цінами на нафту.

Російська агресивна політика має помітні успіхи в регіоні БСПА, тоді як реакція Західного світу та міжнародних організацій з питань безпеки залишається слабкою і неефективною.

5. Підсумки: Близькосхідна політика України

5.1. Стратегічна визначеність. В умовах російської агресії на Сході України, окупації Криму, воєнних дій у Сирії та Лівії розвиток кризових явищ регіонального походження стає вкрай небезпечним для нашої держави. Через своє розташування в безпосередній близькості до регіонів, з яких походить більшість загроз міжнародній безпеці, та маючи подібні виклики власній безпеці внаслідок іноземної агресії, Україна стоїть перед необхідністю вирішення низки завдань щодо подолання загроз або зменшення їхніх масштабів.

Розробка близькосхідної стратегічної політики нашої держави спирається на розуміння її місця і значення серед інших зовнішньополітичних напрямків, відповідно до тих цілей і завдань, які можуть бути визначені як пріоритетні для реалізації її власних національних інтересів.

У геополітичній площині Південний простір (включаючи Чорноморсько-Каспійський та Близькосхідний) для України є не менш важливим і значущим, аніж Західний (Євроатлантичний) або Північно-Східний (Російський), хоча й видається значно менш засвоєним у ментальному, інформаційному, економічному і політичному сенсі в порівнянні з останніми.

Через історичні обставини, існування значних соціокультурних і мовних бар'єрів та за відсутності державності українцям було доступне лише обмежене спілкування з народами Османської імперії, тоді як перебування у складі імперії Російської або Австро-Угорської справляло панівний вплив на формування суспільних настроїв і політичного мислення українського соціуму. До цих обставин можна також віднести і формування своєрідної європейсько-російської біполярності українського політичного мислення в період становлення державності у ХХ ст.

Відсутність достатньо розроблених геополітичних поглядів та розвинутого стратегічного мислення серед української політичної еліти призводить до того, що протягом останніх трьох десятиліть відносини України із зовнішнім світом виявилися стиснутими в лещатах між європейським світом, з яким країна прагнула інтегруватися, та сферою геополітичного й економічного домінування Москви, від імперських амбіцій якої Україна прагне дистанціюватись або хоча б якось їх нейтралізувати. Здавалося, що Україна в процесах самовизначення начебто приречена на хитання між Європою (Заходом) та Росією.

На сьогодні ситуація не набула значних змін. Внутрішньополітичні сили в Україні залишаються розподіленими за ознаками зовнішньополітичних уподобань, сповідують проросійський або проєвропейський курс руху в майбутнє або намагаються знайти якусь прийнятну форму балансування між ними.

Перебування в зачарованому колі українського традиційного зовнішньополітичного мислення має наслідком загальну *невизначеність стратегічної перспективи* держави, відставання в розвитку від сусідніх країн і, зрештою, гальмування суспільного поступу. Зовнішньополітична невизначеність має проєкцію у внутрішньополітичному житті країни, сприяє підриву стабільності державних інституцій, розколює суспільство на ворожі частини та посилює негативні процеси деструкції української ідентичності.

Загалом звичка українських політиків орієнтуватись переважно на зовнішні сили не завжди сприяє процесам більш глибокого самоусвідомлення себе і своїх інтересів, а отже, і виробленню власної загальної стратегії розвитку й зовнішньополітичного курсу.

Щоб вийти з пастки стратегічної невизначеності, наша держава має істотно скоригувати свої зовнішньополітичні пріоритети й орієнтири, маючи на меті засвоєння ширших геополітичних горизонтів, аніж штучно створена європейсько-московська біполярність, у якій досі переважно перебуває українське політичне мислення. Для цього важливо інтенсифікувати процеси засвоєння світового геополітичного простору, починаючи з близьких до себе регіонів.

5.2. Пріоритети регіональної геостратегії. Зовнішня політика України має на меті формування дієвих механізмів включення держави у світовий політичний та економічний простір шляхом створення локальних схем співробітництва на регіональному рівні.

Для нашої держави геополітичне й економічне засвоєння простору Півдня, принаймні на рівні, який досягнуто в європейському напрямку, стає вкрай необхідним для її розвитку і зміцнення міжнародних позицій у світі. Така масштабна стратегічна мета досягається протягом тривалого часу і може бути розрахована на перспективу. Однак на сьогодні перед нашою державою стоять більш прагматичні *стратегічні завдання і цілі*, серед яких можна визначити головні:

- підвищення рівня політичної присутності в регіоні;
- забезпечення умов економічної активності;
- сприяння регіональній стабільності і безпеці;
- інформаційна експансія в країнах регіону.

Утвердженню нашої країни в регіоні Близького Сходу сприяє сучасна геополітична кон'юнктура, коли низка близькосхідних країн прагне уникнути надмірної залежності від великих держав, веде пошук шляхів диверсифікації політичних та економічних партнерів, і зокрема серед держав пострадянського простору.

Якщо для пострадянської РФ проблема ідентифікації у країнах Близького Сходу практично не існує, оскільки Росію за звичкою продовжують ототожнювати з колишнім СРСР, то цього не можна сказати про Україну як нову державу, що вийшла з його тіні. Має пройти певний час, перш ніж у свідомості населення та правлячих еліт близькосхідних країн закріпиться стійке уявлення про Україну як про незалежну велику демократичну європейську державу, яка не виявляє глобальних політичних претензій і, відповідно, не створює загроз для міжнародних партнерів.

Україні не притаманні великодержавницькі амбіції, а отже, її схеми бачення близькосхідної реальності відрізняються від конфронтаційних стереотипів геополітичної парадигми. Дотримання останніх означало б і прийняття відповідних схем зовнішньополітичної поведінки, що, зрештою, було б на користь інтересам великих держав, але не нашої країни.

Реалізація українських інтересів має супроводжуватися активним інформаційним наступом, для чого потрібне формування мережі інформаційних представництв України. Уявлення про нашу державу близькосхідні країни отримують переважно з російських і західних інформаційних агентств, які надають не завжди правдиву інформацію або транслюють її у викривленому світлі.

Дотримання міжнародно-правових настанов є головним важелем забезпечення українських інтересів у міжнародних стосунках. Водночас, враховуючи наявні реалії, Україна має проводити досить гнучку зовнішню політику відповідно до обставин, що змінюються, не втрачаючи при цьому розуміння своїх стратегічних цілей.

Для України як європейської держави, що прагне до входження в європейські структури, найбільш відповідною є і європейська модель мислення, яка надає ґрунт для узгодження інтересів країн з різним рівнем соціально-економічного розвитку і різними типами культури. Користування цією моделлю в умовах домінування відмінних цінностей потребує тактовності й гнучкості. Входження до простору регіону передбачає як просування європейських цінностей нашою державою, так і випробування їхньої ефективності.

Процеси європейської і євроатлантичної інтеграції є базовим структурним елементом української зовнішньополітичної стратегії. Ця стратегія відповідає також інтересам зміцнення безпеки в Європі та прилеглих регіонах, включно з БСПА. Україна нині життєво зацікавлена в реалізації стратегічної політики НАТО щодо стримування російської агресії в басейні Чорного моря та на Близькому Сході.

Проголошений курс на євроінтеграцію зумовлює необхідність дедалі тісніших та активніших контактів між Україною та ЄС. Українська близькосхідна стратегія може будуватись не інакше як складник загальноєвропейської. Розвиваючи ініціативу Східного партнерства, запропоновану ЄС для східноєвропейських країн-сусідів (серед яких Україна, Грузія, Молдова, Білорусь, Вірменія, Азербайджан), важливо також встановлювати її кореляції із системою Середземноморського Союзу, з налагодженням більш широких моделей співробітництва Чорноморсько-Близькосхідного простору. Процеси розпаду пострадянського простору, як свідчать події в Білорусі, тривають, і це ставить перед Європою нові виклики, пов'язані з потребою остаточної відмови від буферних зон на її теренах, які, замість того щоб стабілізувати безпековий простір, регулярно спалахують новими конфліктами, цілеспрямовано створюваними і підживлюваними РФ. Зовнішня та безпекова політика України зосереджена насамперед на питаннях протидії російській агресії та збереження *широкого міжнародного сприяння українському спротиву*.

Близькосхідна стратегія України має враховувати, що активне просування її інтересів у країнах регіону зіштовхуватиметься з явним чи прихованим спротивом Москви, яка вважає регіон зоною своїх геополітичних впливів. У країнах регіону не існує чіткого розуміння значення російської загрози для міжнародної безпеки. Потрібні значні зусилля нашої дипломатії, щоб переламати проросійські тренди в країнах регіону.

Серед країн Близького Сходу доцільно визначити держави пріоритетного співробітництва (Туреччина, Ізраїль, Єгипет), особливо такі, що дотримуватимуться послідовної політики щодо засудження російської агресії та будуть спроможні надавати потрібну допомогу нашій державі⁹. В економічних питаннях важливими країнами є також Саудівська Аравія та країни Перської затоки, які мають значний інвестиційний потенціал.

Крім економічних питань, варто використовувати потенціал культурної дипломатії, актуалізацію історичних та сучасних контактів і зв'язків. Потенціал різномірних зв'язків України з Туреччиною та Ізраїлем відомий, але використовується з різних причин далеко не повною мірою.

Насправді ж на Близькому Сході є також інші країни, важливі в цьому плані. Один з прикладів – це Ліван. Нинішня Всеукраїнська благодійна ініціатива допомоги постраждалим українцям у Бейруті “Друзі Лівану”, розпочата фільмом “Український Ліван”, привертає увагу як до сучасних українсько-ліванських контактів (у Лівані зараз проживає понад 4 тисячі спільних українсько-ліванських родин), так і до історії наших різноманітних зв'язків, зокрема фільм розповідає про ліванське

життя Агатангела Кримського, деталі створення його “Бейрутських оповідань” [Біла 2020]. Цей давній твір Кримського два роки тому переклав арабською мовою ліванський журналіст Імадеддін Раеф, а українське посольство в Лівані підтримало переклад як важливий іміджевий проєкт, здатний поширювати в арабському світі знання про Україну.

Приклад з “Бейрутськими оповіданнями” Кримського не випадковий. Він дає зрозуміти: спільні цивілізаційні витоки, що беруть початок на Близькому Сході, не зникають безслідно. Зберігаючись як складники ідентичності, як набори смислів, вони за певних умов ревіталізуються, вплітаються через наративи до поточної реальності і продовжують діяти далі, дорівнюючи за силою впливу політичним, військовим та економічним чинникам. А в умовах невизначеності міжнародного довілля здатні й переважити дію останніх.

¹ Термін “Близький Схід” далі вживається в широкому розумінні, на позначення регіону БСПА (англ. MENA – Middle East and North Africa). До країн БСПА відносять Алжир, Єгипет, Ліван, Марокко, Судан, Туніс, Бахрейн, Ємен, Іран, Ірак, Ізраїль, Йорданію, Катар, Кувейт, Ліван, Оман, ОАЕ, Палестину, Саудівську Аравію, Сирію, Туреччину.

² Найбільшими споживачами товарів із країн регіону, здебільшого нафти і нафтопродуктів, є Китай, Індія, Японія, США, Республіка Корея, Італія, Франція, Іспанія, Сінгапур та Німеччина, які у 2018 році імпортували товарів на суму 780,77 млрд \$, що становить 55,2 % від загального експорту країн БС.

³ За прогнозами, до середини XXI століття чисельність населення країн Близького Сходу сягатиме близько 800 млн осіб.

⁴ У країнах Близького Сходу проживають близько 370 млн мусульман (араби, азербайджанці, перси, курди, тюрки), близько 70 млн християн (вірмени, греки, грузини, ассирійці, копти), 7 млн іудеїв, 3 млн друзів та близько 2 млн єзидів.

⁵ За даними ООН, кількість переміщених осіб у Сирії тільки за 2019 р. сягнула 1,9 млн. На сьогодні, в умовах пандемії COVID19, ситуація для сотень тисяч мігрантів буквально перетворюється на вбивчу. На територіях, контрольованих повстанцями, очікують сплеску коронавірусної хвороби. Частина мігрантів з Ідлібу залишає табори для біженців і намагається повернутися до своїх зруйнованих осель.

⁶ Положення ст. 49 Лісабонських угод передбачає можливість членства в ЄС для європейських країн за умови відповідності необхідним критеріям.

⁷ У самій РФ нараховується близько 20 млн мусульман.

⁸ До найважливіших торговельних партнерів РФ серед країн Близького Сходу можна віднести Туреччину (у 2019 р. сумарний експорт-імпорт – \$26 034,3 млн), Ізраїль (\$2 250,1 млн), ОАЕ (\$1 835,2 млн), Саудівську Аравію (\$1 667,2 млн), Іран (\$1588,9 млн) тощо.

⁹ За результатами 2019 року найбільшу частку в зовнішньоторговельному обігу між Україною та країнами БС мають: Туреччина – 37,5 % (\$4,97 млрд) від загального обороту товарів з БС, Єгипет – 17,8 % (\$2,37 млрд), Саудівська Аравія – 6,9 % (\$919,3 млн), Ізраїль – 6,2 % (\$826,8 млн), ОАЕ – 4,6 % (\$606,7 млн), Алжир – 4,5 % (\$597,7 млн) та Ірак – 4,4 % (\$584,5 млн).

ЛІТЕРАТУРА

Біла А. Сім фактів, які пов’язують Україну та Ліван // **Радіо Свобода**. 2020 (2 вересня). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/sim-faktiv-yaki-povyazuyut-ukrayina-ta-livan/30817068.html> (дата звернення: 2.09.2020).

Богомолов О. В. **Імена революції: дискурс Арабської весни**. Київ, 2018.

Парахонський Б. О., Яворська Г. М. **Системна криза міжнародної безпеки: Близько-східно-Чорноморський простір**. Аналітична доповідь. Київ, 2016. URL: https://miss.gov.ua/sites/default/files/2016-10/Parah_Yavorska_an_dop-cl28e.pdf (дата звернення: 15.05.2020).

Яворська Г. М., Іжак О. І. **Феномен гібридної війни // Світова гібридна війна: Український фронт** / За заг. ред. В. П. Горбуліна. Фоліо, 2017.

Amnesty International. “Nowhere is safe for us”. Unlawful Attacks and Mass Displacement in North-West Syria. 2020. URL: <https://www.amnesty.org/download/Documents/MDE2420892020ENGLISH.PDF> (дата звернення: 15.05.2020).

Eaton T. et al. The Development of Libyan Armed Groups Since 2014 Community Dynamics and Economic Interests. Research Paper // **Chatham House**. March 2020. URL: <https://www.chathamhouse.org/publication/development-libyan-armed-groups-2014-community-dynamics-and-economic-interests> (дата звернення: 28.05.2020).

Hollis R. Two stories but no happy ending // **Chatham House**. April & May. URL: <https://www.chathamhouse.org/publications/twt/two-stories-no-happy-ending> (дата звернення: 15.05.2020).

Jones Seth G. (ed.) **Moscow’s War in Syria. A Report of the CSIS Transnational Threats Project.** May, 2020. Lanham – Boulder – New York – London, 2020.

REFERENCES

Bila A. (2020), “Sim faktiv, yaki pov”yazuyut’ Ukrayinu ta Livan”, *Radio Svoboda*, September 2, available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/sim-faktiv-yaki-povyazuyut-ukrayina-ta-livan/30817068.html> (accessed September 2, 2020). (In Ukrainian).

Bohomolov O. V. (2018), *Imena revolyutsiyi: dyskurs Arabs’koyi vesny*, Vydavnychy dim Dmytra Buraho, Kyiv, 380 p. (In Ukrainian).

Parakhons’kyi B. O. and Yavors’ka H. M. (2016), *Systemna kryza mizhnarodnoyi bezpeky: Blyz’koskhidno-Chornomors’kyi prostir. Analitychna dopovid’*, NISD, Kyiv, available at: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2016-10/Parah_Yavorska_an_dop-c128e.pdf (accessed May 15, 2020). (In Ukrainian).

Yavors’ka H. M. and Yizhak O. I. (2017), “Fenomen hibrydnoyi viyny”, in V. P. Horbulin (ed.), *Svitova hibrydna viyna: Ukrayins’kyi front*, Folio, pp. 15–54. (In Ukrainian).

Amnesty International, “Nowhere is safe for us”. *Unlawful Attacks and Mass Displacement in North-West Syria* (2020), available at: <https://www.amnesty.org/download/Documents/MDE2420892020ENGLISH.PDF> (accessed May 15, 2020).

Eaton T. et al. (2020), “The Development of Libyan Armed Groups Since 2014 Community Dynamics and Economic Interests. Research Paper”, *Chatham House*, March, available at: <https://www.chathamhouse.org/publication/development-libyan-armed-groups-2014-community-dynamics-and-economic-interests> (accessed May 28, 2020).

Hollis R. (2020), “Two stories but no happy ending”, *Chatham House*, April & May, available at: <https://www.chathamhouse.org/publications/twt/two-stories-no-happy-ending> (accessed May 15, 2020).

Jones Seth G. (ed.) (2020), *Moscow’s War in Syria. A Report of the CSIS Transnational Threats Project*, May, 2020, Rowman & Littlefield, Lanham, Boulder, New York and London.

Б. О. Парахонський, Г. М. Яворська

Близький Схід як простір глобальної невизначеності: виклики для України

Регіон Близького Сходу і Північної Африки (БСПА) протягом тривалого часу залишається одним з найбільш вибухонебезпечних у світі. За останні роки кризові явища в регіоні, що складається з територіально та культурно пов’язаної сукупності країн від Магрибу до Пакистану і Південної Азії, постійно наростають. Великого поширення набувають методи “гібридних” та проксі-війн, збільшується кількість учасників локальних конфліктів, розширюються та переформатовуються зони воєнних дій, які включають збройні зіткнення на суші, у повітрі, на морі, а також в інформаційному та кібернетичному просторах. Пандемія ковід-19 стала новим чинником підсилення наявних і створення нових загроз.

Особливістю сучасних конфліктів є перехід з регіонального і локального рівнів на глобальний. До застарілих міжетнічних і релігійних конфліктів додаються нові, пов’язані з боротьбою за регіональне лідерство та з радикалізацією ісламських течій фундаменталістського напрямку. Для розглядуваного регіону ця тенденція є особливо небезпечною, а ризики її реалізації дедалі зростають.

Активне втручання світових гравців (США, країни ЄС, Китай, РФ та ін.), попри декларовані стабілізаційні наміри, на практиці призводить до подальшого загострення ситуації в регіоні. Неприховане нарощування російської військової активності в акваторії Чорного

моря сформувало плацдарм для поширення активних дій Росії в напрямку Південного Середземномор'я і Близького Сходу, а також на Балканах.

Україна розташована в зоні географічної та політичної досяжності викликів і ризиків, що походять із Близького Сходу. В умовах російської окупації Криму та російсько-українського конфлікту, що триває на Сході України, цей чинник стає особливо небезпечним. Виникає потреба окреслити ключові регіональні та глобальні тенденції, що діють на просторі БСПА і, зрештою, спроможні впливати на формування нових викликів для України.

У статті зроблено спробу схарактеризувати специфіку Близького Сходу як джерела нових загроз, розглянуто внутрішні процеси, а також динамічні впливи і наслідки дій зовнішніх гравців у регіоні. Окрему увагу приділено онтології регіональних суперечностей, проблемі зіткнення систем цінностей як наслідку втягнення регіону в глобалізаційні процеси. Конфлікти у смисловій сфері потрактовано як чинники соціально-політичної нестабільності, дія яких дорівнює дії політичних, військових та економічних факторів.

Ключові слова: Близький Схід, БСПА, гібридна війна, регіональна нестабільність, глобальні ризики, російська агресія

Стаття надійшла до редакції 3.09.2020